

Szilágyi Ágnes Judit

A kiterjesztett testvériség – az Atlântida című folyóirat programjának módosulása 1919 tavaszán

A portugál-brazil testvériség folyóirata, az *Atlântida* (1915-1920) történetének¹ fonalát vegyük fel most 1919 tavaszán. Ez az időpont határozott módosulást jelöl a lap intellektuális programjában. Méghozzá olyan módosulást, mely témánkat közelíti az ünnepektől, Vadászdor professzor kutatási irányaihoz is, akinek életművében kitüntetett helye van mind a francia történelem, mind az eszmetörténeti kérdések vizsgálatának.

A portugál João de Barros és a brazil João do Rio által létrehozott és szerkesztett *Atlântida* 1915-ben a következő alcímmel indult: *Mensário artístico, literário e social para Portugal e Brasil*, azaz a portugáliai és a brazíliai olvasók számára készített művészeti, irodalmi és társadalmi havilapként határozta meg önmagát. Ez az alcím az 1919 áprilisi (37.) számtól kezdve módosult: *Orgão do pensamento latino no Brasil e em Portugal*, vagyis a továbbiakban a latin gondolkodás orgánuma kívánt lenni Brazíliában és Portugáliában. Az újtó számot szerkesztőségi üzenet nyitja, melyből kiderül, hogy a munkatársak köre is bővül, ezen túl a neves és Franciaországban nagyra becsült brazil író (és diplomata), José Pereira da Graça Aranha, valamint az ismert portugál közéleti személyiség, a *Luso-Brasileirismo* egyik legfőbb támogatója, Nuno Simões is részt vesz a vállalkozásban. Ez utóbbi ügyvezetőként irányítja majd a lapot, míg Graça Aranha a francia irodalmi anyag felelőse lesz.

A folyóiratban többször közöltek más neolatín nyelvű (pl. olasz, galego) szövegeket, és már korábban, 1917 novemberében is megjelent egy kétnyelvű - portugál-francia - szám (a 25.). Azonban az *Atlântida* központi gondolatát jelentő luzo-brazil testvériség eszméje programszerűen csak 1919-re szélesedik „latinná”. Ami ugyanakkor korántsem jelent valódi „össz-neolatín” merítést, inkább főleg csak a francia kultúra irányába történő nyitás. „Franciaország – Brazília – Portugália, a legszorosabb szeretet köti össze őket, a közös aspirációk és a közös lelki alkat – mindaz, amit az *Atlântida* közreműködői kezdetől fogva képviselnek.”² – szögezi le a szerkesztőségi üzenet, és a portugál nyelven alkotó szerzők mellett beharangozza a jövőben rendszeresen – havonta, háromhavonta – jelentkező franciákat: Camille Mauclair, Édmond Jaloux, Maurice Barrès és Gaston Riou írásait ígéri társadalmi és esztétikai kérdésekről; Philéas Lebesgue rovatát a portugál és a brazil kultúra franciaországi fogadtatásáról; Francis de Miomandre beszámolóit a modern francia irodalomról.

¹ A folyóirat alapításának körülményeiről, intellektuális programjáról, szellemi környezetéről ld. SZILÁGYI Ágnes Judit: *A luzo-brazil közeledéstől a konföderáció tervéig: Revista Atlântida (1915-1920)*, IN: BERTA Tibor et al. (szerk.): *Az identitás régi és új koordinátái – Tanulmányok Anderle Ádám 65. születésnapjára*, Palatinus, Szeged-Budapest, 2008. 115-121.

² „França-Brasil-Portugal, amando-se na mais estreita comunhão de aspirações e de interesses espirituais – eis toda a ambição dos que trabalham na *Atlântida*.” *Aos nossos leitores*, *Atlântida* No. 37. 1919. április, 3.

A virtuális Atlantiszt alapítása óta jórészt régi vágású, de profi irodalmárok népesítik be, többségükben a portugál és brazil akadémizmus *mainstream* figurái. Az általuk közzétett irodalmi anyagot elsősorban a neoromantika és a múltba vágyódó *saudosismo* hatja át, a portugál nacionalizmus (*lusitanismo*), a tradíciók tisztelete, valamint a dekadenciát elutasító vitalizmus.³ A folyóiratot lapozgatva a közölt képzőművészeti mellékletek konzervativizmusa is szembe-tűnő. Az *Atlântida* által megjelenített esztétikai értékskáláról szinte teljesen hiányoznak a modernisták, és ez nem csak művészetelméleti, hanem világnézeti elkülönülést is takar.⁴

Az *Atlântida* – legalább is öndefiníciója szerint – „*aberta a todos*”, azaz mindenki számára nyitott kívánt lenni. Ha ez esztétikai értelemben nem is sikerült maradéktalanul, a szerkesztőségben megvolt a törekvés arra, hogy ideológiai, politikai téren szélesre tárja a kapukat. Így nem meglepő, ha a reménybeli szerzők felsorolásakor egymás mellé került Edmond Gaston Riou, a radikális szocialista, az Európa-gondolat kezdeményezője és Maurice Barrès, a francia katolikus neo-nacionalizmus „*iffúság által bálványozott*” vezéralakja,⁵ akit Ady *A maradiság hitvallása* című 1907-es cikkében így jellemez: „*Soha még Akadémia bátrabban, harciasabban és szellemesebben nem üzenté meg a világnak, hogy ő igenis konzervatív, mint a francia Akadémia üzenté meg ismét. S ami pikáns, furcsa, majdnem kacagtató: a maradiságnak ékes dicséretét egy fiatal férfiú mondotta el, éppen a negyven francia halhatatlan közül. Maurice Barrès tudniillik, aki egyike a legnagyobb élő francia stílisztáknak s akinek irodalmi működése úgyszólván: esztétikai törvénykönyvekbe be-cikkelyezett nihilizmus. ... S ugyanez a Barrès mondta el most Richelieu óta a francia Akadémiában a legkérdőbbben maradi beszédet. Szinte kedvünk volna azt mondani, hogy nagyszerűen konzervatívok is csak – a forradalmárok tudnak lenni. ... Látszik, hogy társadalmi, politikai programot akart adni s csak félig irodalmi.*”⁶ Társadalmi, politikai programot adni, s csak félig irodalmi – akár az *Atlântida* mottója is lehetne, hiszen a folyóiratban – melyet éppen ez a vonása tesz érdekessé történészek számára is – a művészeti kérdések mellett mindig nagy hangsúlyt kapott a politikai-ideológiai tematika. Tény azonban, hogy a szerkesztőség ígérete ellenére végül sem Gaston Riou, sem Maurice Barrès nem közölt írást a lapban, viszont a másik négy említett irodalmár, illetve még vagy egy tucat más francia szerző szövegei valóban kétnyelvűvé tették a további számokat.

A szerkesztőségi üzenetben soroltak közül, ha nem is voltak mind a Francia Akadémia tagjai (Barrès-n kívül Jaloux lett az 1936-ban), jól illeszkedtek a folyóirat alapkarakteréhez, igényes, ám a legújabb törekvéseket mellőző, akadémikus ízlésvilágához. Ráadásul ismerte őket a portugál és brazil művelt közön-

³ A folyóirat szerzőinek számbavételét, irányzatok szerinti besorolását ld. Cecília Dias de Carvalho Henriques da CONCEIÇÃO: *A revista Atlântida: documento socio-cultural e literário de uma época: um abraço mental entre Portugal e Brasil*. MA dolgozat, Universidade Nova, Lisboa, 1997.

⁴ Az *Atlântida* és a modernisták viszonyáról bővebben ld. SZILÁGYI: 117-119.

⁵ A kifejezést VADÁSZ Sándor használja *A Dreyfus-ügy és a francia sajtó* című cikkében Múltunk 2006. 1. sz. 85.

⁶ *Ady Endre összes prózai műve CD-ROM*, Arcanum Adatbázis Kft. Budapest, 1999. 9. kötet, 66. szöveg.

ség. Camille Mauclair az impresszionisták monográfusa, nemcsak szigorú műkritikus, aki 1905-ben a *Le Figaro* hasábjain erősen bírálta a „Vadák” tárlatát, de ő volt a szimbolista drámaelmélet nagy alakja is, ilyen értelemben a klasszikus modernség képviselője, tekintve, hogy színháza, az 1893-ban alapított párizsi *Théâtre de l’Oeuvre* az *Atlánidával* való együttműködés idején már majd húsz évvel túl volt igazán izgalmas, botrányos, nagy korszakán.⁷ 1911-ben itt mutatták be Graça Aranha *Malazarte* című drámáját, ez alkalommal a nézőtér – João do Rio tudósítása szerint – úgy tele volt brazilokkal, mintha csak a Rio de Janeiró-i nagyszínházban lettek volna.⁸

Edmond Jaloux, a francia kritika egyik legjelentősebb képviselője szintén a „nagyszerűen konzervatívok” közé tartozott. Bizonyos értelemben ő is a múlt embere volt már 1919-ben. Szépirodalmi díját, a női zsűri által odaítélt Femina-díjat 1909-ben kapta *Le reste est silence* című regényéért. Gyergyai Albert, aki az akadémisták között emlegeti, egy 1930-as kritikájában így ír róla: „Mint a mai emberben, aki szívesen kettőzi meg énjét, mint a legtöbb íróban, aki nem találja meg legigazibb műfaját: két lélek lakik Jalouxban, húsz és egynéhány regénynek s pár kötet tanulmánynak szerzőjében. Az egyik, az ismertebb, ha tán nem is a jelentősebb, az a derék kritikus, aki, bizonnyal jobb fórum híján, évek óta s minden áldott héten, a *Nouvelles Littéraires*ben ad számot az új francia irodalom eredeti és fordított termékeiről. Hogy itt, e kétes légkörben is meg tudta őrizni függetlenségét; hogy francia létére bámulatosan fogékony az angol, a skandináv és a német remekművek iránt; s hogy őszintén élvezi a legújabb irányoknak és könyveknek szépségeit, holott mind kora, mind ízlése inkább eltávolítaná tőlük: mindez megannyi tanubizonyosság jelleme és talentuma mellett. Az ily csiszolt és hajlékony elme a franciáknál is ritkaság;”⁹ Gyergyai éppen arra az ízlés- és érdeklődésbeli nyitottságra figyel itt fel, ami a kritikust a portugál nyelvű kultúra befogadására is fogékonytá tette, valamint az *Atlánidával* való együttműködésre indította.

Edmond Jaloux művészeti köréhez még az 1890-es években kapcsolódott Francis de Miomandre, akit Camille Mauclair is jól ismert és 1900-tól titkáraként alkalmazott. Miomandre költőnek indult, 1904-ben jelent meg első verseskötete, majd igen termékeny prózaíró vált belőle, 1908-tól évente egy, néha két új regénnyel is olvasói elé lépett, emellett kritikusként, esszéistaként, fordítóként is publikált. Első regényével, az *Écrit sur l’eau* cíművel – általános feltűnést kelteve – 1908-ban Goncourt-díjat nyert. Tekintélyes fordítói életműve főleg a spanyol és latin-amerikai irodalom iránti érdeklődésről tanúskodik (1918-tól többek között Gongora, Unamuno, Calderon, Asturias és a brazil Machado de Assis műveit tol-

⁷ Ennek a korszaknak szentelte a Musée d’Orsay 2005-ös kiállítását *Le Théâtre de l’Oeuvre (1893-1900) naissance du théâtre moderne* címmel. A szimbolista drámák előadására specializálódott színház legbotrányosabb bemutatóján, 1896. december 10-én Alfred Jarry *Übü* királyát vitték színre. Vö. SZÉKELY György (főszerkesztő): *Magyar színháztörténet II. 1873-1920*, Magyar Könyvklub – Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Budapest, 2001. 470.

⁸ João do RIO írása eredetileg az *O Comércio* de S. Paulo című lapban jelent meg, http://www.edusp.com.br/cadleitura/cadleitura_0907_4.asp (letöltés 2010. január 6.)

⁹ GYERGYAI Albert Jaloux *A jégmadár* című regényéről, Nyugat 1930. 6.sz. Irodalmi Figyelő rovat.

mácsolta). Nemcsak az *Atlântida* közreműködőjeként, hanem később is elkötelezett híve maradt a két régió kulturális közeledésének. Az *Hommes et Mondes* hasábjain *Lettres ibériques* címmel vezetett rovatot 1946 és 1956 között.¹⁰

Philéas Lebesgue a régi századforduló francia irodalmi életének különös figurája, autodidakta, paraszt-költő, aki a földműves életformát szellemi tevékenysége és szerteágazó, nemzetközi irodalmi levelezése mellett sem adta fel. Szimbolista költőként indult, majd szinte minden műfajban alkotott, és fordított is, mint húsznál több nyelv kiváló ismerője (köztük a nagy európai nyelvek mellett a breton, a lett, az újjörög vagy a délszláv nyelvek), ugyanakkor a *francophonie* lelkes híve volt. Háromszor is járt Portugáliában, és az *Atlântida* francia közreműködői közül ő állt a legszorosabb kapcsolatban a luzitán kultúrával, legkülönbözőbb területeit ismeretve évtizedeken keresztül közölt írásokat a *Mercure de France* hasábjain.¹¹ Azon kevesek közé tartozott, akik kezdettől fogva nagyra értékelték Fernando Pessoa művészetét. Az *Atlântida* egyébként indulása pillanatától szemlélte a Portugália és Franciaország kultúrkapcsolatairól szóló híreket, melyek szinte kivétel nélkül összefüggésbe hozhatók voltak Philéas Lebesgue vagy Jean Finot tevékenységével.¹² Érdekes megjegyezni, hogy később Lebesgue is létrehozta a maga Atlantiszát. Barátjával, Paul le Courral 1926-ban alapította meg a kelta tradíció, az ezotéria és a vallástörténet máig működő tudományos egyesületét, majd annak folyóiratát, az *Atlantis*-t.¹³ Ennek 60. száma szintén portugál ügyekkel foglalkozott, *Portugal, Acores, Atlantide* címmel.

Ez a luzofil lelkesedés¹⁴ persze nem általános, inkább különleges jelenség a korabeli francia szellemi életben. A francia és a portugál nyelvű kultúra egymás iránti érdeklődése sosem volt kiegyensúlyozott. Tekintve, hogy a portugálok, brazilokat, akik egymás értékeit a gyarmat függetlenné válását (1822) követő majd száz évben gyakran észre sem vették, mindig is elementáris erővel vonzotta minden, ami francia, bár cserébe túl sok figyelmet sosem várhattak. Ez a fajta szellemi alárendeltség az *Atlântida* lapjain is többször regisztrált, ám leggyakrabban frankofil alázattal kezelt jelenség: „rokonságunk Franciaországgal – civilizációnk szellemi szülőanyjával – mind szorosabbá válik”¹⁵ – írta 1916-ban a

¹⁰ Életrajzát ld. Eric DUSSERT 2007-es tanulmánya: *Francis de Miomandre*, www.lektiecriture.com/blogs/alamblog/index.php/post/2007/02/13/276-requiem-francis-de-miomandre (letöltés 2009. december 20.)

¹¹ Ezek gyűjteménye: Philéas LEBESGUE: *Portugal no Mercure de France – Aspestos literários, artísticos, sociais, de fins do séc. XIX a meados do sec. XX*, tradução e coordenação de Madalena Carreiro Cruz e Liberto Cruz, Roma Editora, Lisboa, 2007.

¹² Vö. CONCEIÇÃO: 119.

¹³ Société d'Etudes Atlantéennes (1926) és Revue Atlantis (1927) vö. <http://www.atlantis-site.com> (letöltés 2010. január 3.)

¹⁴ Külön tanulmányt érdemel az *Atlântida* portugál, brazil és francia szerzőit összekötő személyes viszonyrendszer elemzése. Pl. Philéas Lebesgue és João de Barros levelezése, João de Rio és francia kollégáinak közös érdeklődése a színház iránt. Vagy – tekintve a lap erős kötődését a politikai körökhöz – akár Graça Aranha diplomáciai pályáját (1900-1920) vagy Edmond Jaloux hivatalnok tevékenységét is érdemes megvizsgálni, aki éppen ekkoriban, 1917 és 1923 között a francia külügyminisztérium tisztviselője volt.

¹⁵ „as nossas afinidades cada vez maiores com a França – mãe espiritual da nossa civilização...” João de BARROS Afonso Costa pénzügyminiszterrel készített interjúja, *Atlântida* No. 11. 1916. szeptember, 998.

portugál szerkesztő, João de Barros. Egyáltalán nem nehezményezte a kiegyensúlyozatlan viszonyt, és nemcsak a portugál, hanem a brazil kultúra esetében is kiemelt szerepet tulajdonított a francia hatásnak: „*azután a természetes fejlődési szakasza után, melyben a brazil irodalom nemzeti törekvései mind intenzívebbé és világosabbá váltak, a nagy tengerentúli nép immáron a legapróbb európai, jobban mondva francia irodalmi jelenségekre is rezonál és reagál, hiszen, ahogy arra Medeiros e Albuquerque jogosan hívja fel a figyelmet – Brazília Franciaországon keresztül kommunikál Európa szellemi életével.*”¹⁶

Ráadásul Barros éppen a közös frankofiliát tartotta a luzo-brazil testvériség egyik összetartó erejének, a latin szellem egyik megnyilvánulásának: „*Mert a portugál művészet hatása Brazíliában valójában nullának mondható. A dolog érthető...*

A Szépművészeti Iskolában, amit még maga VI. János alapított, az igazgató és a tanárok kezdetől fogva franciák voltak. A tanulni vágyó brazil művészek pedig mindig is Franciaország felé vették útjukat.

Ez a frankofília azonban minket, brazilokat és portugálokat, közelebb is hozott egymáshoz. Erősen hiszek abban, hogy ez mindenek előtt egyfajta mélyreható latin érzés, tudat meglétére utal, mely, ha homályos és nehezen definiálható is, mégis intenzív, ez a mi közös latin mivoltunk...”¹⁷ Barros szerint ez a közös latin lelkület olyan erős, hogy felülkerekedik minden más hatáson: „...*a brazil társadalom nagyon kulturált és bizony latin, dacára a fajok sokféleségének, melyek ezen a termékeny és befogadó földön keverednek és összeolvadnak, ahol mindennél többre tartják az értelmet, szellemességet és a művészetet.*”¹⁸ Mivel ezek a gondolatok a lap indulásától kezdve jelen voltak az Atlánidában, alkotói köre és olvasói számára 1919-ben nem lehetett idegen a kulturális összetartozás alapján kibővített, hármas, latin testvériség eszméje.

E fraternitásnak azonban egyéb indokai is vannak a korszakban. Az 1910-ben köztársasággá vált Portugáliának ugyanis Brazília - ahol már 1889-ben véget ért a monarchia - egyrészt az „*a hatalmas ország, mely vér és lélek szerint testvér*” (*o grande país, nosso irmão pelo sangue e pela alma*), másrészt politikai sorsátárs, ahogy Franciaország is az. Az elkötelezetten republikánus szellemiségű

¹⁶ „...*depois desta natural evolução das letras brasileiras, em que as aspirações nacionalis a cada passo se intensificavam e esclareciam, eis que todos os pequenos movimentos literários da Europa, melhor direi, da França – pois que é através da França, como tão justamente o fez notar Medeiros e Albuquerque que o Brasil comunica com Europa intelectual – se reflectem e propagam na grande nação transatlântica.*” João de BARROS 1914-es cikke *A Mentalidade Brasileira Contemporânea*, IN: Uő.: *Caminho da Atlântida – Uma Campanha Luzo-Brazileira, Atlântida, Lisboa, 1918. 116.*

¹⁷ „*Porque na verdade a influência da arte portuguesa no Brasil pode dizer-se nula. E o caso explica-se ...*

A Escola de Belas Artes, fundada é certo por D. João VI., começou logo por ter director e professores franceses. Para França começaram logo a ir e vão sempre, os artistas brasileiros que querem estudar.

Neste amor pela França, de resto, nos aproximamos nós também, Brasieliros e Portugueses. E creio bem que ele significa acima de tudo, a existência de um profundo sentimento latino, duma consciência, talvez obscura e mal definida, mas intensa, da nossa latinidade comum...” João de BARROS: *Aproximação artística luso-brasileira, Atlântida 1918. február, 28. sz. 440.*

¹⁸ „...*o meio social brasileiro é muito culto e que, bem latino pesar da confusão de raças que se misturam e se amalgamam sobre esse solo fecundo e acolhedor ama acima de tudo a inteligência, o espírito e a arte.*” BARROS: *A Mentalidade ... 131.*

folyóiratban portugálok és brazilok újra és újra „testvéri Köztársaságként” (*duas Repúblicas fraternas, República irmã*) emlegetik egymást, és a franciákra, mint politikai példaképekre tekintenek. Jayme Cortesão szerint: „*Tartozunk valamivel Franciaországnak? Kétségtelenül. A szabadság és a demokrácia utóbbi előretörésében, ha nem is anyánk ő, de Múzsánk, ahogy egyébként testvér módjára inspirál minden más népet is. És ez éppen elég.*”¹⁹

A fiatal köztársaságok nagyon hasonló problémákkal küzdenek. A francia inspiráció az új rendszer jogi alapjának, politikai keretének kidolgozásában, az alkotmányozás folyamatában Portugália számára elsődleges, míg Braziliában a föderális szerkezetű Amerikai Egyesült Államok példája a meghatározó. Ugyanakkor a mindennapok gyakorlati teendőihez – sok egyéb mellett a laicizációt övező vitákban, a hadsereg reformot vagy a republikánus nevelés²⁰ elveit tekintve – Franciaország mind a portugál, mind a brazil értelmiség számára állandó referenciát jelent. Bár egyik államban sem megy zökkenő mentesen a köztársasági keretben való megújulás, a legmélyebb válságba mégis a portugál állam kerül, kellő legitimációs bázis hiányában az I. Köztársaság (1910-1926) voltaképpen teljes fennállása alatt pusztá jogi keret marad és nem képes a konszolidációra. Az *Atlântida* lapjain megjelenő szerzők a válságtünetekre egyfajta *analitikus nacionalizmussal*²¹ válaszolnak, ami igen kellemesen ráfűzhető a francia újnacionalizmus eszméire, ilyen módon bizonyos nemzetközi jelleget és megerősítést kap, a portugál-brazil-francia testvériség pedig, mely 1919-ben kibővíti a szellemi Atlantisz terét, a közös államforma és ideológiai tartalom alapján is indokolhatóan, sőt hasznosnak tűnik.

Portugáliában az 1910-26-ig tartó időszak a történelem további alakulását tekintve lényegében kudarcba fulladt kísérlet a parlamentáris demokrácia megteremtésére. A rendkívül rossz gazdasági helyzet, az államháztartás zilált állapota, az illegális módon, gyakran a nagyvárosok utcáin egymásnak feszülő politikai erők kilátástalan belső instabilitást idéznek elő. A nemzetközi porondon pedig a félelem irányítja a portugál állam lépéseit, félelem pozícióinak további gyöngülésétől, összefüggésben az ország még meglévő gyarmataihoz való görcsös ragaszkodással, ami egyébként az 1970-es évek közepéig fő motivációja marad a lisszaboni külpolitikának.²² A gyarmatbirodalmi *status quo* az *Atlântida* nacionalistáinál is újra meg újra visszatérő kérdés. Két döntő érvcsoporthoz szól a fenntartása mellett. Egyrészt az anyaország gazdasági érdekei: „*Nincs Portugáliában olyan ember, aki ne érezné, hogy hazánk prosperitása milyen szoros kapcsolatban*

¹⁹ „*Devemos alguma cousa à França? É certo. Nas últimas conquistas da liberdade e da democracia ela foi, não a nossa mãe, mas a nossa Musa, como, alias, a inspiradora fraternal de todos os povos. E basta: é já muito.*” Jaime CORTESÃO: *Afirmações da consciência nacional*, Atlântida No.13. 1916. november, 65.

²⁰ Az Atlântida nagy teret szentelt a témának, nyilván João de Barros személyes érdeklődése folytán is, aki jelentős pedagógiai gondolkodó, a köztársasági szellemű portugál oktatás megteremtésének egyik vezető személyisége volt. Az 1909-es francia oktatási programról ld. VADÁSZ: 73-74.

²¹ Értelmezését ld. SZILÁGYI (2008): 119.

²² Bővebben ld. SZILÁGYI Ágnes Judit: *Alkotmány, hatalomlegitimáció, nemzetépítés Salazar és Vargas Új Államában* IN: Uő.: *Metszéspontok – Tanulmányok a portugál és a brazil történelemről*, SZTE Történettudományi Doktori Iskola, Szeged, 2009. 21-37.

áll tengerentúli gyarmatainkkal ... melyek [annak idején] az eposzi dicsőség és a szinte határtalan gazdagság korszakát biztosították." – olvasható 1917-ben az *Atlánidában*.²³ (Ebben a viszonyrendszerben természetesen Brazília is szerepet kap, immáron nem gyarmatként, hanem a testvéri egyenrangúság alapján, valamint a brazíliai portugál kolónia gazdasági befolyására által.)

A másik érvrendszer szintén a hajdani dicső múltból táplálkozik, a portugálok tengerentúli előjogait a kolonizáció heroikus, civilizatórikus eredményeire alapozza. Ebben az összefüggésben Brazília is lényegében a portugál alkotóerő műve, a portugál nemzet hősi múltja a két ország közös öröksége.²⁴

A gyarmatosító vállalkozások jellemzése pedig újabb alkalmat kínál a latin egység hangsúlyozására: „Gyarmatpolitikánkban évszázadokon keresztül vezérelt volt az adminisztráció szigorú központosítása, ahogy ezt a szisztémát követte a többi latin nép is;”²⁵

1919-ben, az első világháború lezárása és a béketárgyalások időszakában, az *Atlánida* köre – mely egyébként végig a háborús részvétel pártján állt – még egy fontos indokot sorakoztat föl a lap programjának módosulása mellett: a győztesek közös büszkeségét. A három latin nemzet a háborúban azonos szövetségi rendszerhez tartozott, és közösen vitte győzelemre a germán új-barbársággal (*novos bárbaros*) szemben a latin (vagy mediterrán) szellemet (*gênio latino*).²⁶ Ezt a büszkeséget az sem zavarhatta meg, hogy Portugália világháborús részvétele inkább fiasco volt, mint diadalmenet. Ezt az országot – ahogy korábban már megjegyeztük – az I. világháborúba lényegében a félelem hajtja bele, ez mozgatja döntési helyzetben lévő politikusai jórészét. Egyrészt az új rendszer sok híve úgy érzi, hogy a reménybeli háborús dicsőség nemcsak az impérium határait stabilizálhatja, hanem belpolitika terén is megerősítheti az ingatag I. Köztársaságot. Másrészt 1914 augusztusában a németek megtámadják a portugálokat az afrikai hadszíntéren, akik ettől kezdve az angolai és mozambiki frontokon harcolnak ellenük gyarmataik védelmében, közben riadtan tapasztalják, hogy a rettegett szomszéd, Spanyolország (nem véletlenül marad ki a szellemi Atlantiszon gyülekező testvér nemzetek közül) egyre szorosabbra fűzi a szálakat régi, nélkülözhetetlen szövetségükkel, Angliával. Lisszabon kénytelen semlegességét feladva az antant oldalán katonákat küldeni az európai frontra is, ha nem akarja, hogy tovább gyengüljenek pozíciói. Tehát Portugália feladja korábbi „veszélyes semlegességét”.²⁷ Ekkor kerül sor az első mozgósításra. A közvéle-

²³ „Não há em Portugal quem não sinta que a prosperidade da nossa terra está íntimamente ligada à das nossas colónias, ... o ultramar, que nos permitiu uma época de epopeias gloriosas e de riquezas quasi sem conto,” A. Freire de ANDRADE: *O Domínio Colonial Português*, *Atlánida* No. 25. 1917. november 124.

²⁴ Ebben a szellemben fognat pl. C. Malheiro DIAS: *O Património Histórico do Brasil*, *Atlánida* No. 38. 1919. 185-195. vagy João de BARROS: *A Aproximação Luso-Brasileira e a Paz de Versailles* IN: *Uő.: Presença do Brasil*, Edições dois mundos, Lisboa, 1946. 92.

²⁵ „Durante séculos foi a nossa política colonial guiada no sentido duma apertada centralização administrativa, sistema esse em que fomos acompanhados por todos os povos latinos;” ANDRADE: 123.

²⁶ Ld. például Graça ARANHA antik párhuzamokra épülő tanulmányát: *Catástrofe ou evolução*, *Atlánida* No. 38. 1919. 132-138.

²⁷ A. H. de OLIVEIRA MARQUES kifejezését kölcsönözzük: *The Portuguese 1920's; A general survey*, *Revista de História Económica e Social* 1978. január-június, 1. sz. 87-103.

mény számára a szuverenitás, a birodalmi határok közvetlen védelme evidencia, az afrikai harcok szükségességét tehát senki sem vitatja. Az ország területétől távol, indirekt módon védekezni, bekapcsolódni az európai háborúba, ez azonban olyan kérdés, mely erősen megosztja a portugál társadalmat. Harcoljunk-e vagy ne, és ha igen, kinek az oldalán? Végül 1917 januárjában az angolok unszolására megegyezés születik arról, hogy portugál csapatokat vetnek be brit műveleti területen Európában is. Ezek a csapatok azonban nem sok dicsőséget szereztek hazájuknak. A lövészárkokban töltött hosszú, demoralizáló hetek után 1918. április 9-én megsemmisítő vereséget szenvedtek a németektől a belga fronton, a La Lys-i csatában.²⁸

Az I. világháború fordulatai Brazília területét nem fenyegették olyan közvetlen módon, mint Portugáliáét, ezért 1917 áprilisáig a riói kormány a teljes semlegesség álláspontjára helyezkedett. Óvatosságra intette az országban élő nagyszámú és óhazájához erős patriotizmussal kötődő német bevándorlók kényes helyzete is. Így az első években inkább haszonélvezője volt a háborús helyzetnek a nyersanyagok (kaucsuk) és élelmiszerek (kávész, kakaó, cukor) világpiacon konjunktúrája révén. Azonban 1917. április 11-én, néhány nappal azután, hogy a francia partok közelében német tengeralattjáró-támadás érte a Le Havre felé tartó *Paraná* nevű brazil kereskedelmi gőzöst, Rio de Janeiro megszakította a gazdasági és diplomáciai kapcsolatokat Berlinnel. Majd mivel a német tengerészeti támadásai folytatódtak, a brazil kikötőkben a hatóságok német, osztrák-magyar és török hajókat foglaltak le. Végül a *casus belli* a spanyol partoknál megtorpedózott *Macau* nevű hajó esete lett. A kongresszus október 26-án döntött a központi hatalmaknak szóló hadüzenetről. Az antanttal való tevőleges együttműködés azonban nem vált jelentős mértékűvé,²⁹ mivel a szerepvállalás kérdése a hadüzenet bejelentését követően erősen megosztotta mind a szélesebb brazil közvéleményt, mind a politikai élet szemben álló csoportjait.³⁰ Bár Venceslau Brás elnök a kongresszusi határozat indoklásakor egyértelművé tette, hogy a külpolitikai döntés elsődleges motivációja az amerikai kontinentális szolidaritás és testvériség eszméjére, az *Atlântida* nem győzte ünnepelni a brazil hadüzenetet, mint a latin sorsközösség csodálatos megnyilvánulását. „...minden latin országnak, minden szövetségesnek szeretnie, csodálnia és ünnepelnie kell Brazíliát – írja João de Barros 1917 októberében – mivel belépett a háborúba. Tevőlegesen is kimutatta, hogy tudatában van hivatásának, mindörökké kö-

²⁸ Portugália I. világháborús részvételéről bővebben ld. pl. Nuno Severino TEIXEIRA: *Portugal na „Grande Guerra” 1914-1918: as razões da entrada e os problemas da conduta*, IN: Uő.: (coord.): *Portugal e a Guerra. História das intervenções militares portuguesas nos grandes conflitos mundiais séculos XIX e XX*. Edições Colibri, Lisboa, 1998. 58-61.

²⁹ 1918-tól egy brazil egészségügyi csoport működött a francia hadseregben és néhány pilóta harcolt az angol légierő kötelékében; valamint felszereltek egy 8 hajóból és 1.500 fős legénységből álló tengerészeti különítményt is, mely azonban csak a háború legvégén, 1918 augusztusában jutott el a Földközi-tengeren Gibráltár-Dakar térségébe, ahol végül bevetésre került.

³⁰ Hélio SILVA - Maria Cecília Ribas CARNEIRO: *O Brasil e a 1ª Grande Guerra*, Editora Três, São Paulo, 1998.

zösséget vállal a testvéri civilizációk sorsával, azokéval, akikkel azonos az érzékenysége, azokéval a régi és örök társakéval, akikkel közös lelki örökséget hordoz.”³¹

Elmondhatjuk, hogy az *Atlântida* szerkesztői és szerzői ambiciózus programjukhoz kulturális, történelmi, ideológiai és aktuálpolitikai indokokat egyaránt találtak. A folyóirat kétnyelvűvé tétele egyfelől azzal az előnnyel járt, hogy olvasói első kézből kaphattak információt a francia újdonságokról (lévén, hogy művelt körökben a francia volt a legelterjedtebb idegen nyelv). Másfelől valószínű, hogy egy Európában viszonylag elszigetelt kultúrkör, a portugál és egy europánizálódni vágyó, dél-amerikai kultúra, a brazil jeles képviselőinek megmutatkozási vágya is szerepet játszott a lap új szellemi arculatának megteremtésekor. Nem volt könnyű ez a feladat, bár nem is volt előzmények³² nélküli, hiszen az 1870-es nagy író-nemzedék gondolatát elevenítette fel: kimozdítani a két portugál nyelvű nemzetet korábbi elszigeteltségből mind kulturális, mind politikai téren, s a latin testvériség eszméjéhez kapcsolva, elsősorban „*latin értékeiket*” megmutatva ismerté tenni őket egymás és a művelt európai közönség előtt.

³¹ „... todos os países latinos, todos os países aliados devem amar, admirar e festejar o Brasil pela sua entrada na guerra. Ele mostrou, com efeito, que tinha a consciência do seu destino, para todo o sempre irmanado ao destino dos seus irmãos em civilização, dos seus iguais em sensibilidade, dos seus velhos e eternos companheiros de herança espiritual.” João de BARROS: *O Brasil e a guerra*, *Atlântida* No. 25. 1917 november 158.

³² Vö. Ferreira de BRITO: *Projeções europeias de Antero de Quental*, *Revista Colóquio/Letras*, No. 123/124., 1992. január, 223-233. és Beatriz BERRINI: *Brasil e Portugal: A Geração de 70*, Porto, Campo das Letras, 2003.

